

Halina Monika Wróblewska
ORCID: 0000-0002-1985-3877
Uniwersytet w Białymstoku

Podmiotowość i Twórczość. Przestrzenie rozwoju duchowego w świetle poetyckiej myśli Karola Wojtyły

Subjectivity and Creativity: The Areas of Spiritual Development in the Poetic Thought of Karol Wojtyła

ABSTRAKT

Celem artykułu jest ukazanie przestrzeni rozwoju duchowego w kontekście poetyckiej myśli Karola Wojtyły. Zagadnienie ujęto z dwóch perspektyw – Podmiotowości i Twórczości. Zawarte są one w poszczególnych częściach opracowania jako główne punkty odniesienia: procesy osobotwórcze leżące u podłoża rozwoju człowieka (samorealizacja, personalizacja, autokreacja, transgresja), sztuka jako doświadczenie, miejsce twórczości w rozwoju. Afirmacja podmiotowości ujęta została jako inspiracja do rozwoju duchowego. Poezje i dramaty autorstwa Wojtyły odzwierciedlają w pełni przemyślaną i dojrzałą koncepcję osoby. Istota procesu osobowo-twórczego w poetyckiej myśli Karola Wojtyły jest głęboką refleksją, ujętą w przestrzeni procesu tworzenia – aż ku transcendencji. Podmiotowość i Twórczość stanowią obszary odniesienia i inspiracji na drodze wspierania rozwoju osoby. Przeżycie bliskości z transcendentną rzeczywistością skłania do rozważań w osobistej perspektywie sensu istnienia, twórczych możliwości człowieka i sposobu ich wyrażania. Ukazane przestrzenie rozwoju duchowego mogą zatem stanowić źródło refleksji pedagogicznej.

SŁOWA KLUCZOWE

podmiotowość, transgresja, rozwój duchowy, twórczość, personalizm

KEYWORDS

subjectivity, transgression, spiritual development, creativity, personalism

SPI Vol. 24, 2021/1
ISSN 2450-5358
e-ISSN 2450-5366
DOI: 10.12775/SPI.2021.1.005

Nadesłano: 14.01.2021
Zaakceptowano: 16.03.2021

ABSTRACT

The aim of the article is to show the role of spiritual development in the context of Karol Wojtyła's poetic thought. The issue was approached from two perspectives – Subjectivity and Creativity. They are included in consecutive parts of the study as main points of reference: the personal development processes laying at the basis of human development (self-realization, personalization, self-creation, transgression), art as experience, role of creativity in development. Affirmation of subjectivity was perceived as an inspiration for spiritual development. Wojtyła's poetry and dramas reflect a fully thought-out and mature conception of the person. The essence of the personal-creative process in Karol Wojtyła's poetic thought is a deep reflection, captured within the frame of the creative process – up to transcendence. Subjectivity and Creativity are areas of reference and inspiration in supporting the development of a person. The experience of closeness with the transcendent reality prompts us to consider the meaning of existence, the creative possibilities of man and the way of expressing them in a personal perspective. The presented areas of spiritual development can therefore be a source of pedagogical reflection.

Wprowadzenie

Duchowość jest jakościowym wymiarem ludzkich procesów psychicznych. Rozwijając się duchowo, człowiek rozwija swoje człowieczeństwo, buduje siebie i kulturę. Tym samym duchowość jest „pojęciem rozwojowym” (Socha 2000: 18). Patrząc z perspektywy przemiany, można duchowość zdefiniować na dwa sposoby: 1) Duchowość to wszelkie działania zmierzające do pokonania (przekroczenia, transcendencji) granic własnej egzystencji oraz ich rezultaty. Tak ogólne ujęcie umożliwia traktowanie duchowości jako zjawiska realizującego wiodącą (sterującą) funkcję w osobowości, w systemie postaw, wobec niedających się przewidzieć sytuacji ograniczeń, łącznie z istniejącymi jedynie w wyobraźni podmiotu. Odpowiedzią na każde z nich może być za każdym razem inna forma autokreacji (duchowej samorealizacji), inna forma przemiany. 2) Duchowość człowieka to zjawisko wykorzystujące wrodzone i nabyte zasoby w celu radzenia sobie z sytuacjami egzystencjalnymi. Są one rozumiane szeroko i jako takie pozostają związane nie tylko z podstawowym

ludzkim dylematem przemijania, lecz także z wieloma innymi dylematami, z jakimi mierzy się człowiek.

Duchowość to zjawisko podmiotowe, gdyż jego rozwojowa istota polega na rosnącej kontroli nad treściami dotychczas nieuświadomianymi. Kontrola ta jest jednocześnie źródłem sensu, zarówno w znaczeniu subiektywnego doświadczenia (łącznie z sensem życia), jak i niekoniecznie do końca uświadomianego przez podmiot rozumienia swej aktualnej sytuacji (Socha 2014: 13). Wspieranie rozwoju duchowości człowieka powinno mieć miejsce we wszystkich sferach życia, ale szczególną rolę ma tu do odegrania edukacja (Nawroczyński 1947; Hessen 1997; Marszałek 2013; Znaniecka 2016; Olbrycht 2018). Zamiarem autorskim prezentowanego opracowania jest analiza przestrzeni rozwoju duchowego w świetle poetyckiej myśli Karola Wojtyły. Przyjęte dwie płaszczyzny interpretacji – Podmiotowość i Twórczość – ukazują przede wszystkim nurt życia wewnętrznego, myśli i przeżyć natury mistycznej, wyrażonych otwarcie i spontanicznie. Mogą one stanowić również źródło inspiracji i refleksji pedagogicznej w zakresie wspierania rozwoju osobistego i społecznego.

Procesy osobotwórcze u podłoża rozwoju

Abraham Maslow powiązał pojęcie samorealizacji z koncepcją zdrowia psychicznego, teorią potrzeb oraz ideą twórczego rozwoju. Uznał, że dążenie do samorealizacji jest oparte na wewnętrznej motywacji wzrostu i potrzebie robienia tego, do czego jest się przeznaczonym, oraz do stawania się coraz bardziej tym, czym człowiek na swój własny sposób jest i czym potrafi się stać. Samorealizacja oznacza:

[...] wychodzenie poza potrzeby wynikające z niedoboru. Można nazwać ten stan metamotywowanym lub niemotywowanym [...] ten stan raczej istnienia niż usiłowania można uważać za synonim jaźni, bycia „autentycznym”, bycia osobą, bycia w pełni człowiekiem. Proces wzrastania to proces stawania się osobą (Maslow 1986: 269).

Interesujące ujęcie samorealizacji w kategoriach rozwoju osobowego zostało opracowane przez Viktora E. Frankla. Wskazał on poczucie sensu życia jako kluczowy aspekt rozwoju jednostki, którego kształtowanie stanowi podstawowy motyw ludzkiego działania. Proces samoaktualizacji, związany z osiągnięciem wartości wewnętrznych,

powiązał z procesem samotranscendencji (Frankl 2010). Natomiast w Ingardenowskiej koncepcji uwarunkowań odpowiedzialności człowieka za rozwój – pierwszym jest aktywne działanie, drugim – świadomość własnego działania (w odniesieniu do człowieka mającego poczucie sprawstwa swoich czynów). Trzecim warunkiem jest wolność podejmowania decyzji, rozumiana jako bycie „czymś własnym decyzji i czynów” (Ingarden 1972: 92). Aby osoba mogła być niezależna w swoim działaniu i podejmowanych decyzjach¹:

[...] musi przede wszystkim mieć w sobie centrum działania, które umożliwiał jej uchwycenie inicjatywy, a zarazem mieć w swej budowie urządzenia obronne, aby nie przeszkadzano jej w działaniu. Musi być podatna na ingerencje pochodzące z zewnątrz o tyle, że jej odpowiedzialność płynie z określonej postaci jej współżycia z otaczającą ją rzeczywistością, w szczególności z innymi ludźmi (Ingarden 1972: 133).

Samorealizacja jest ważnym celem w procesie edukacji człowieka, jest wręcz istotą edukacji traktowanej jako „ogół wpływów sprzyjających rozwojowi”. Ujmując ją jako kategorię pedagogiczną – obok twórczości, podmiotowości, wyobraźni, tolerancji i odpowiedzialności – jest procesem aktualizowania potencjalnych zdolności człowieka i osiągania w jego toku tego procesu poczucia szczęśliwości (Górniewicz, Rubacha 2001: 45). U podłoża rozwoju osobowości mamy do czynienia z dwoma procesami osobotwórczymi: socjalizacją i personalizacją. Pierwszy z nich wyjaśnia, w jaki sposób jednostka staje się członkiem grupy społecznej i uczestnikiem jej kultury, drugi natomiast pokazuje, jak jednostka odnosi się w sposób wybiórczy i zróżnicowany do wymogów, które stawia jej społeczeństwo i kultura. Uruchamiając wewnętrzne struktury poznawcze i reagowania emocjonalnego, dokonuje wyborów w określonych warunkach społeczno-kulturowych i w ten sposób nadaje własnemu życiu niepowtarzalny przebieg (Muszyński 2002: 174). Heliodor Muszyński wyróżnia cztery mechanizmy personalizacyjne. Są to: 1) mechanizm transakcji z okolicznościami życia, 2) mechanizm stawiania przed sobą zadań życiowych i ich realizacji, 3) mechanizm poszukiwania i adaptacji wzorów osobowych oraz 4) mechanizm autokreacji (Muszyński 2002: 172). U podstaw

¹ Koncepcja człowieka wybierającego – do istoty którego należy możliwość dokonywania wolnych wyborów, przekraczania własnych uwarunkowań została określona jako koncepcja *homo eligens* (por. Siciński 2002: 79).

procesu autokreacji leżą potrzeba twórcza i potrzeba ekspresji, będące wyrazem głęboko zakorzonej tendencji człowieka do podejmowania aktywności twórczej – skierowanej na świat lub konstytuującej się w osobowości – stanowiącej źródło i warunek intencjonalnego rozwoju. Autokreacja stanowi nieustanny proces samookreślenia i samodoskonalenia. Z jednej strony jest procesem kreowania własnej tożsamości w toku autorefleksji, z drugiej zaś – procesem świadomego wpływania na własny rozwój w systemie „ja”–świat poprzez regulację stosunków z otoczeniem. Autokreacja, inaczej zwana współformowaniem się, może być ujmowana jako aspekt działań twórczych w perspektywie węższej – jako procesy samokształcenia i samowychowania, zaś w szerokim sensie obejmuje rozwój talentu, przemiany własnej osoby i własnej drogi życiowej. Autokreacja (kształtowanie własnej osobowości i samorozwój) stanowi jedną z czterech form twórczości obok autonomicznej działalności kulturotwórczej, nowoczesnej pracy ludzkiej oraz innowacyjnych zachowań społecznych. Samorozwój wymaga samoświadomości oraz intencjonalności podejmowanych działań (Pietrasinski 1992). Wyrazem samoświadomości autokreacyjnej jest wiedza i myślenie jednostki o potencjalnym i rzeczywistym wpływie na swój rozwój i kształtowanie własnej drogi życiowej. Jej podstawą są kompetencje autokreacyjne (Pietrasinski 1992).

Istota podmiotu osobowego

Psychologia humanistyczna i egzystencjalna podkreślają zdolność jednostki do przekraczania stanów aktualnych i wychodzenia poza obiektywnie istniejącą rzeczywistość. Stany „trans-”, czyli przechodzenie, wychodzenie poza (transcendencja, autotranscendencja), są szczególną właściwością (cechą) człowieka, ukazującą jego wyjątkowe możliwości (Maslow 1986; Rogers 2002). Na osobowy potencjał podmiotowości, zdaniem Marii Straś-Romanowskiej, składają się: otwartość poznawcza, wrażliwość aksjologiczna, wolna wola oraz transgresyjność. Szczególną formę otwartości poznawczej stanowi wrażliwość aksjologiczna, czyli otwartość na wartości duchowe. Szeroko rozumiana otwartość poznawcza człowieka jako podmiotu osobowego obejmuje również wrażliwość estetyczną na piękno, harmonię barw, kształtów i dźwięków. Istotę otwartości poznawczej stanowi refleksyjność oraz aksjologiczna wrażliwość. Uobecnia się ona

w działaniu opartym na wolnej woli, intencjonalności oraz potrzebie sprawczości i kreatywności. O ile stawianie pytań i poszukiwanie odpowiedzi uznać można za przejaw podmiotowości wewnętrznej, o tyle realne zaspokajanie ciekawości poznawczej, podejmowanie działań stanowiących odpowiedź na pojawiające się w umyśle człowieka pytania, zaklasyfikować można do kategorii podmiotowości zewnętrznej. Tego rodzaju podmiotowość wyraża się w samourzeczywistnianiu osoby (Straś-Romanowska 2011: 18). Na szczególną uwagę zasługują takie formy podmiotowości zewnętrznej, jak samo-
 stanowienie, samorealizacja i samokontrola, oparte na samopoznaniu, autorefleksji i poczuciu odpowiedzialności za własne życie². Osobista aktywność transgresyjna, zarówno wewnętrzna, jak i zewnętrzna, skutkuje rozwojem osobowym, wzmacnianiem poczucia własnej wartości oraz wzrostem poczucia godności. Maria Jarymowicz uważa, iż o dojrzałej podmiotowości mówimy wówczas, kiedy

[...] w sferze samopoznania możliwy staje się dystans wobec samego siebie i postrzeganie własnej osoby w kategoriach poznawczych, a nie emocjonalnych. W sferze emocjonalnej możliwy staje się autokrytycyzm, poczucie pokory i umiłowanie ascezy. Realne staje się przekroczenie dziecięcego bycia „pępkim świata”, w miejsce którego może pojawić się poczucie bycia częścią świata, akceptacji własnego losu i dostrzegania w nieszczęśliwych zrzędzeniach stron pozytywnych [...]. W sferze wykonawczej mogą się pojawić programy życia ukierunkowanego na powściągliwość oraz odwaga (nie brawura, pochodna od popędów, lecz odwaga wynikająca z wyboru określonych form zachowania, uznanych za zgodne z własnymi standardami) (Jarymowicz 2008: 182).

Motywacja do wprowadzania kreatywnych zmian i dążenia do osiągnięć jest związana z ludzką transgresyjnością. Transgresja jest w dużym stopniu ekspresją własnej osobowości. W rozumieniu Józefa Kozieleckiego, człowiek jako istota transgresyjna (*homo transgressivus*) ma zdolność przekraczania granic materialnych, społecznych i symbolicznych: „Intencją działań transgresyjnych jest przekraczanie dotychczasowych granic podmiotu. [...] transgresja jest zatem zawsze zmianą celową” (Kozielecki 1987: 44). „Nie można przekraczać granic materialnych czy społecznych, nie można iść «krok przed sobą» nie znając struktury świata, a szczególnie nie wiedząc, gdzie

² Zob. więcej o poszerzaniu granic: Samorealizacja – transgresja – kompetencje twórcze w: Wróblewska (2018).

znajdują się granice ludzkich możliwości i osiągnąć” (Kozielecki 2001: 127). Autor wyróżnia cztery kierunki działań transgresyjnych: 1) działania autokreacyjne – skoncentrowane na samorozwoju i samorealizacji swych możliwości, 2) działania twórcze – polegające na tworzeniu nowych, niekonwencjonalnych konstrukcji myślowych i wyobraźniowych, 3) działania skierowane na ludzi – mające na celu poszerzenie zakresu wolności osobistej, a także zdobycie władzy i kontrolowanie innych, 4) działania praktyczne skierowane na świat fizyczny (ku rzeczom) – ich celem jest ekspansja terytorialna człowieka, rozszerzenie perspektywy, zwiększenie produkcji dóbr materialnych (Kozielecki 1987, 2001, 2002).

Kazimierz Obuchowski zauważa, że człowiek staje się wówczas podmiotem, kiedy:

[...] doświadcza potrzeby dystansu psychicznego i potrzeby sensu życia, kiedy jest w stanie świadomie oddzielać „ja” podmiotowe od przedmiotowego. Ja synkretyczne przestaje nim być, gdy jakiś jego składnik wyodrębnię i nadam mu status przedmiotu. Pozostaje on wprawdzie składnikiem mojego „ja”, ale jest to już inne Ja. Nazwiemy je konsekwentnie ja przedmiotowym. Od tego momentu ja synkretyczne znika, a na jego miejscu pojawiają się Ja intencjonalne i przeciwstawione mu Ja przedmiotowe. [...] Autonomia jednostki dokonuje się natomiast w drodze nieustannego uogólniania tych swoich doświadczeń, odrywania ich od siebie, a więc „schładzania” ich przez nadanie im statusu Ja przedmiotowego” (Obuchowski 1995: 326–327).

Sztuka jako doświadczenie. Miejsce twórczości w rozwoju człowieka

Hans-Georg Gadamer w opracowaniu *Aktualność piękna. Sztuka jako gra, symbol i święto*, odwołując się do tradycji antycznej, wykazuje, iż sztuka jest symbolem filozofowania przez to, że „uczy nas dostrzegania w ludzkich czynach i cierpieniach, tego co ogólne” (Gadamer 1993: 17). Świat symboliczny w przeciwieństwie do świata fizycznego jest odzwierciedleniem świata wewnętrznego. Przez doświadczenie symboliczności rozumiemy, że „to, co jednostkowe, szczególne, jest niczym ułamek bytu, że coś, co z nim koresponduje, jest obietnicą uzupełnienia całości i szczęścia, albo też, że ta wciąż poszukiwana częśćka jest drugim odłamkiem pasującym do naszego fragmentu życia” (Gadamer 1993: 43).

Jak zauważa Umberto Eco, „każdy odbiór – niezależnie od uczciwego i bezwarunkowego wysiłku, aby dochować wierności dziełu – jest nieuchronnie osobisty i oddaje dzieło w jednym z jego możliwych aspektów. [...] Zachowanie dialektyki «określoności» i «otwartości» wydaje się sprawą zasadniczą dla pojęcia sztuki jako komunikacji i dialogu interpersonalnego” (Eco 2008: 167–168). Edukacyjne zadanie sztuki polega na tym, aby „przyjąć i zatrzymać to, co dociera do nas poprzez siłę oddziaływania formy i znakomitości kształtu, cechujące prawdziwą sztukę. [...] wrastanie w dzieło sztuki oznacza zatem zarazem wyrastanie ponad siebie” (Gadamer 1993: 71). Sztuka zatem powinna stymulować wewnętrzną przemianę. Dzięki twórczości przekraczamy granice świata rzeczy, jakie wyznaczają ludziom inne postawy życiowe, zwłaszcza postawa konsumpcyjna, postawa ludyczna i postawa heroiczna. Realizując twórczy styl życia, z odwagą przyjmujemy ryzyko dające nam poczucie sensu istnienia. Bogdan Suchodolski pisał: „Jeśli człowiek jest rzeczywiście istotą twórczą – *homo creator* – to dlaczego upowszechnienie zasady twórczego życia napotyka tak wielkie i trudne do pokonania przeszkody? [...] Twórczość jest kategorią życia trudnego. Często wygasa w warunkach ułatwionych” (Suchodolski 1983: 164). Ze względu na interdyscyplinarną naturę twórczości nie da się jej opisać w ramach jednego paradygmatu (Nęcka 2001). Twórczość ma naturę antynomiczną i dialektyczną (Stróżewski 1983), posiada heterogeniczny, zróżnicowany charakter i nie ma twórczości w ogóle, istnieje natomiast wiele kategorii twórczego zachowania człowieka, wiele rodzajów twórczości i wiele różnych form twórczego zaangażowania człowieka. „Jedność w różnorodności” to formuła, która najlepiej oddaje istotę współzależności między jednolitymi i zróżnicowanymi aspektami twórczej aktywności człowieka (Schulz 1990: 246).

Afirmacja PIĘKNA i ŚWIATA jako inspiracja (do) rozwoju duchowego

Poszukując przestrzeni ujawniania się duchowego aspektu rozwoju, warto zauważyć, iż w poetyckiej twórczości Karola Wojtyły zawarte jest swoista afirmacja PIĘKNA ŚWIATA. Sfera przeżyć duchowych interpretowanych jako doświadczenie kontaktu i bliskości

z naturą stanowi źródło inspiracji do podjęcia refleksji w tym obszarze. Obecny jest AKT (s)twórczy, ukazane są zarówno PIĘKNO natury, jego odkrywanie, jak również wrażliwość, intuicja i praca wyobraźnią.

Sobótkom się kłaniaj ode mnie
[...]
W tych sobótkach się serca sprzęgają
utajonych płomieni węzłami.
Poezja jest ukojeniem – sobótek córa.
(*List do przyjaciela*, 1939)

Uwielbiam cię, siano wonne, bo nie znajduję w tobie
dumy dojrzałych kłosów.
[...]
Uwielbiam cię, blade światło pszennego chleba,
w którym wieczność na chwilę zamieszka,
podpływając do naszego brzegu
tajemną ścieżką.
(*Pieśń o Bogu ukrytym*, 1944)

Poetycka twórczość Karola Wojtyły obrazuje również SAKRAL-
NOŚĆ natury.

Zatrzymaj przez chwilę wzrok na kropłach świeżego deszczu:
oto w nich skupia swój blask cała zieleń wiosennych liści,
tak że wszystkie prawie ciężą w kropłach, w granicach się własnych nie
mieszczą –
a choć oczy twe pełne zdumienia,
nie możesz, naprawdę nie możesz do dna otworzyć swej myśli.
(*Myśl jest przestrzenią dziwną*, 1952)

Poetycka twórczość Karola Wojtyły jest nasycona głębią wiary
i intensywnością duchowych przeżyć. Ukazuje w pewnym sensie
zjednoczenie z PIĘKNEM natury.

Gra Natura –
Jestem twoją częścią,
Jestem w twoim natchnionym akordzie,
duszą w duszy –
moje palce się kładą
na twoje struny rozdrżane.
Ty mię owijasz i miotasz wokoło
jedwabiem tonów, uskrzydłasz mi skronie,

duszy mej dajesz ciche zapomnienie,
 niesiesz – niesiesz mosiężne kręgi marzeń.
 (*Mousike (symfonia)*, w: *Renesansowy psalterz*, 1938–1939)

Wobec piękna i sakralności świata natury prawdziwym i jedynym istotnym zadaniem człowieka jest kontemplacja. Bogata metaforyka i symbolika są odzwierciedleniem świata wewnętrznego poety. Świadczą o wyjątkowej wrażliwości poety na piękno przyrody, którą on uważnie obserwuje i przeżywa. Zdumiewająca jest siła emocji i przeżyć, otwarcie i spontanicznie wyrażanych przez poetę, związanych z widokiem ukochanego górskiego krajobrazu.

Słucham wieczornych zwierzeń strumieni –
 ciche są słowa wpatrzone w gwiazdy.
 Trzeba w księżycowe wizje zamienić
 słowa, co wplotą się w duszy wawrzyn.
 (*Słowo – Logos (rapsod)*, w: *Renesansowy psalterz*, 1938–1939)

Afirmacja stworzonego świata, intensywność emocji oraz duchowa siła ukazane zostały w *Renesansowym psalterzu*³. Jak stwierdza Marek Skwarnicki, ukazując poetycką drogę papieża Wojtyły, nigdy potem, aż do chwili ukazania się *Tryptyku rzymskiego*, autor nie wyjawiał swoich najskrytszych przeżyć tak otwarcie i spontanicznie. Utwór zawiera nieco zagadkowy podtytuł *Księga słowiańska*. Wojtyła bywa narratorem jako „słowiański trubadur”, pieśniarz „sobótkowy”, który jest też Dawidem-psalmistą. Jest więc poetą, kapłanem i pastierzem. Z dzisiejszego punktu widzenia tajemnicze jest więc owo przeżywanie autorskiego „ja” przez młodego Karola Wojtyłę (Skwarnicki 2004: 14).

Słowiańska duszo moja – tyś jest wpatrzeniem w Piękno,
 i jesteś żądzą rajy – z wieczystych nieukojeń –
 [...]

Słowiańska duszo moja! Marzycielko odwieczna!
 Ty sobótko – podleśna – omodlona – przyrzeczna.
 (*List do przyjaciela*, w: *Renesansowy psalterz*, 1938–1939)

³ Prawdopodobnie tytuł nawiązuje do „Psalterza Dawidów” Jana Kochanowskiego, jego przekładu starotestamentowej księgi poezji na „renesansowy” język polski.

Schyl się, serce, schyl się, słońce przybrzeżne,
 zamglone w głębinach ocz
 nad kwiatem niedosiężnym,
 nad jedną z róż
 [...]
 Więc w mroku jest tyle światła,
 ile życia w otwartej róży,
 ile Boga zstępującego
 na brzegi duszy.
 (*Pieśń o Bogu ukrytym*, 1944)

W *Pieśni o Bogu ukrytym* zawarte zostało jedno z najpiękniejszych w liryce wyznanie o tym, kiedy człowiek dotknięty Miłością wchodzi w stan oświecenia.

Miłość mi wszystko wyjaśniła,
 miłość wszystko rozwiązała –
 dlatego uwielbiam tę Miłość,
 gdziekolwiek by przebywała.
 (*Pieśń o Bogu ukrytym*, 1944)

Afirmacja ludzkiej podmiotowości jako inspiracja (do) rozwoju duchowego

Specyfika życia podmiotu osobowego polega na tym, że jest ono życiem przeżywanym, to znaczy poddawany świadomej, refleksyjnej interpretacji, ukierunkowanej na odkrywanie znaczeń i sensów. Jak zauważa Maria Straś-Romanowska, rozwojowy charakter duchowości⁴

[...] nie ogranicza się do budowania „ja”, do pomnażania zasobów i wzmacniania tą drogą poczucia własnej wartości [...] ani do uwalniania i urzeczywistniania wrodzonego potencjału po to, by poszerzać obszar wewnętrznej wolności i osiągać coraz wyższe poziomy świadomości. Paradoksalnie polega on na świadomym, intencjonalnym ograniczaniu „ja” [...] w imię wyższych wartości, doświadczanych jako sensotwórcze (Straś-Romanowska 2011: 160–161).

⁴ Tymczasem wiara, że poczucie własnej wartości opierać można wyłącznie na walorach sprawnościowych, kompetencyjnych i wizerunkowych, służących przystosowywaniu się do dynamicznych i wciąż zmieniających się oczekiwań świata, jest złudzeniem, które w gruncie rzeczy prowadzi do inflacji ego (powszechnego dziś narcyzmu), a w dalszej perspektywie skutkuje brakiem poczucia sensu życia (Straś-Romanowska 2016: 24).

Człowiek jest nie tylko sprawcą swego działania, ale także jego twórcą. Do istoty sprawczości należy wywołanie zaistnienia skutku. Do istoty twórczości należy natomiast ukształtowanie dzieła. Sprawczość ludzka jest zarazem twórczością. Jest to twórczość, dla której pierwszym twórcywym jest sam człowiek. Człowiek przez działanie kształtuje przede wszystkim samego siebie. Wspomniany uprzednio Józef Koziński sugerował, że: „nie jest wykluczone, iż pasja ciągłego przekraczania granic ma wymiar metafizyczny; wiąże się m.in. z nadzieją nieskończoności” (Koziński 2001: 21). Perspektywa transgresyjna pozwala w nowy sposób spojrzeć na doświadczenie jednostki⁵. To, co człowieka buduje na nowo, jest jednocześnie wewnętrzną transgresją. Wtedy okazuje się, że „czynności transcendentne to rodzaj transgresji wykraczającej poza świat realny i skierowanej ku Absolutowi. Człowiek transcendując rzeczywistość przyrodniczą i społeczną zwraca się ku Bogu i światu bez brzegów” (Koziński 1991: 112).

Twórczość literacka Karola Wojtyły zbiega się z koncepcją osoby tworzoną przez niego na gruncie filozoficznym i teologicznym. Poezje i dramaty autorstwa Wojtyły, filozofa personalisty, odzwierciedlają w pełni przemyślaną i dojrzałą koncepcję osoby. Poddawana jest ona świadomej, refleksyjnej interpretacji i ukierunkowana na odkrywanie znaczeń i sensów, które są złożone i głębokie. W twórczości Wojtyły aspekt indywidualny zawiera afirmację osoby: „Wartość samej osoby należy wyraźnie odróżnić od różnych wartości, które tkwią w osobie. Są to wartości wrodzone lub nabyte. [...] Wartość osoby związana jest z całym bytem osoby” (Wojtyła 1986: 110).

Wartościami nadrzędnymi są wolność i miłość. O relacjach między nimi pisze Wojtyła: „Miłość angażuje wolność i napełnia ją tym, do czego z natury łącznie wola – napełnia ją dobrem” (Wojtyła 1986: 189). „Wolność nie jest celem samym w sobie; wolność jest dla miłości: Osoba jest takim dobrem, że właściwe i pełnowartościowe odniesienie do niej stanowi tylko miłość” (Wojtyła 1986: 120).

W związku z tym wolność, której celem jest miłość, jest kształtowana i realizowana przez podporządkowanie się prawdzie, a nie poprzez podporządkowanie sobie prawdy (Wojtyła 1969: 189). Najwyższym stadium wolności człowieka jest darowanie samego siebie.

⁵ Zob. więcej na temat doświadczeń w perspektywie transgresyjnej: Wróblewska (2017, 2018, 2019).

Poetycki obraz personalizmu Karola Wojtyły⁶

Poetycka myśl Karola Wojtyły ukazuje istotę procesu osobowego i twórczego jako głęboką refleksję, ujętą w przestrzeni przede wszystkim procesu tworzenia (stwarzania). Obraz człowieka w zmaganiach, który ukazuje TRUD powoływania do istnienia jest obecny w poemacie *Kamieniołom*.

Dłonie są krajobrazem serca. Dłonie pękają nieraz
jak wąwozy, którymi się toczy nieokreślony żywioł.
Te same dłonie, które człowiek wówczas dopiero otwiera,
gdy nasycone są trudem –
i widzi, że przez niego jednego inni ludzie spokojni już idą.
(*Kamieniołom*, 1956)

Poprzez podejmowane aktywności i osobiste zaangażowanie jesteśmy zdolni do przekształcania samych siebie w akcie (s)twórczym. Odkrywanie siebie jako innego, bardziej pełnego, bardziej świadomego jest zmianą transgresyjną.

Wydaje ci kamień swą moc, a przez pracę dojrzewa człowiek,
ona bowiem niesie natchnienie trudnego dobra.
[...]
To natchnienie w dłoniach nie zostaje. Do kamienistych rdzeni
zstępuje przez serce człowieka, które tworzy osobny rdzeń.
I od niego rozrasta się w ziemi historia kamieni,
a w ludziach ta równowaga, którą miłość osiąga przez gniew.
(*Kamieniołom*, 1956)

Zmiana transgresyjna, jak mówi Koziński, buduje człowieka na nowo, będąc jednocześnie wewnętrzną transgresją. Istota procesu osobowego i twórczego w myśli poetyckiej zostaje ujęta w przestrzeni sięgającej ku transcendencji.

Weź myśl i dokończ człowieka
lub też mu pozwól rozpocząć siebie samego na nowo
lub też inaczej: niech on Ci tylko pomaga,
a Ty go prowadź.
(*Profile Cyreneńczyka*, 1958)

⁶ „Personalizm oznacza ujmowanie i rozwiązywanie różnorodnych zagadnień i spraw ludzkich zgodnie z [...] założeniem: człowiek jest osobą – wartością niepowtarzalną i nieprzemijającą” (Wojtyła 2000: 97).

Odzwierciedleniem świata wewnętrznego poety jest świat symboliczny o bogatej metaforyce. Ukazana głębia utworu otwiera przestrzenie (dla) rozwoju duchowego i pogłębiania samoświadomości. W *Profilach Cyrenejczyka* obecny jest CZŁOWIEK EMOCJI, CZŁOWIEK WOLI i CZŁOWIEK INTELEKTU.

Między sercem a sercem jest przerwa,
w którą wchodzi się bardzo powoli
– wówczas wzrok się oswoja z barwą, a ucho z rytmem.
Więc kochaj idąc w głąb i docierając do woli,
by nie czuć ucieczki serca i myśli męczącej kontroli!
[...]
Nie ma miejsca na serce i myśl,
jest tylko ten moment, który wybucha
we mnie jak krzyż.
[...]
Nie łam tej we mnie bariery, bo bardzo potrzebna wszystkim.
Każda droga człowiecza prowadzi w kierunku myśli.
(*Profile Cyrenejczyka*, 1958)

Przestrzenie rozwoju duchowego – refleksja końcowa

A cóż to innego znaczy, jak nie to, by człowiek (*homo*) stał się ludzki (*humanus*)? Tak więc w samym sercu takiego myślenia tkwi *humanitas*, jako że humanizm to: rozważać i troszczyć się, by człowiek był ludzki, a nie nieludzki (*inhuman*), to znaczy poza swoją istotą. Gdzie leży człowieczeństwo człowieka? Leży ono w jego istocie (Heidegger 1977: 82).

Zawarte w tytule opracowania dwa główne hasła/motywy – Podmiotowość i Twórczość – stanowią rodzaj klamry, która spaja przestrzenie poetyckiej myśli Karola Wojtyły. Ich przybliżenie pomaga w określeniu wymiarów rozwoju duchowego. Eksplorowanie tych przestrzeni jest poszukiwaniem i odkrywaniem sensu w nich zawartych. Ukazują one pełne zaangażowanie poznawcze, emocjonalne i aksjologiczne twórcy. Dokonana w poetyckiej formie myśl i ekspresja stanowi odniesienie do Piękna, przybliża do aktów (s)tworzenia, trudu istnienia, transcendencji, prawdy, wartości. Podmiotowość i Twórczość mogą stanowić obszary odniesienia i inspiracji na drodze wspierania rozwoju osoby. Przeżycie bliskości z transcendentną

rzeczywistością skłania do rozważań w osobistej perspektywie sensu istnienia, twórczych możliwości człowieka i sposobu ich wyrażania. Im więcej obszarów zostanie włączonych do (auto)kreacji, tym będzie ona pełniejsza i bardziej wszechstronna. Sfera przeżyć interpretowanych jako doświadczenie kontaktu i bliskości z naturą stanowi źródło inspiracji do refleksji w obszarze rozwoju duchowego. Zarysowane wymiary rozwoju duchowego mogą stanowić źródło refleksji pedagogicznej.

Bibliografia

- Eco U. (2008). *Sztuka*, przeł. P. Salwa, M. Salwa, Kraków: Wydawnictwo M.
- Frankl V. (2010). *Wola sensu. Założenia i zastosowanie logoterapii*, przeł. A. Wolnicka, Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Gadamer H.-G. (1993). *Aktualność piękna. Sztuka jako gra, symbol, święto*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Górniewicz J., Rubacha K. (1993). *Droga do samorealizacji, czyli w poszukiwaniu tożsamości*, Toruń: C&T.
- Heidegger M. (1977). *List o humanizmie*, [w:] tegoż, *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*, przeł. K. Michalski, K. Pomian, M.J. Siemek, J. Tischner, K. Wolicki, Warszawa: Czytelnik, s. 76–127.
- Hessen S. (1997). *Dzieła wybrane*, t. 5: *Pisma pomniejszych*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Ingarden R. (1972). *Książeczka o człowieku*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Jarymowicz M. (2008). *Psychologiczne podstarwy podmiotowości. Szkice teoretyczne, studia empiryczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kozielecki J. (1987). *Koncepcja transgresyjna człowieka. Analiza psychologiczna*, Warszawa: PWN.
- Kozielecki J. (1991). *Z Bogiem albo bez Boga. Psychologia religii – nowe spojrzenie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kozielecki J. (2001). *Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek psychologii*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kozielecki J. (2002). *Transgresja i kultura*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Marszałek L. (2013). *Duchowość dziecka. Znaczenia, perspektywy, konteksty w pedagogice przedszkolnej*, Warszawa: Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego.
- Maslow A.H. (1986). *W stronę psychologii istnienia*, przeł. I. Wyrzykowska, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Maslow A.H. (1990). *Motywacja i osobowość*, przeł. P. Sawicka, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.

- Muszyński H. (2002). *Socjalizacja – personalizacja – wychowanie*, [w:] *Wychowanie. Profilaktyka. Resocjalizacja. W poszukiwaniu doskonalszych systemów w skali makro i mikro*, Część 1: *Wychowanie i opieka*, red. J. Sowa, E. Piotrowski, J. Rejman, Rzeszów: Podkarpacki Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, s. 86–98.
- Nawroczyński B. (1947). *Życie duchowe. Zarys filozofii kultury*, Kraków–Warszawa: Księgarnia Wydawnicza F. Pieczętkowski i S-ka.
- Nęcka E. (2001). *Psychologia twórczości*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Obuchowski K. (1995). *Przez galaktykę potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*, Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Olbrycht K. (2018). *Edukacyjne wymiary wspierania rozwoju duchowości człowieka*, „Edukacja Międzykulturowa”, nr 2(9), s. 79–89.
- Pietrasiniński Z. (1992). *Wiedza i „rola” autokreacyjna jednostki jako przedmiot rozwoju*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 1, s. 9–18.
- Rogers C.A. (2002). *O stawianiu się osobą. Poglądy terapeuty na psychoterapię*, przeł. M. Karpiński, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Siciński A. (2002). *Styl życia, kultura, wybór. Szkice*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Schulz R. (1990). *Twórczość. Społeczne aspekty zjawiska*, Warszawa: PWN.
- Skwarnicki M. (2004). *Poetycka droga papieża Wojtyły*, [w:] K. Wojtyła, *Poezje, dramaty, szkice; Jan Paweł II, Tryptyk rzymski*, Kraków: Znak.
- Socha P. (2000). *Psychologia rozwoju duchowego – zarys zagadnienia*, [w:] *Duchowy rozwój człowieka. Fazy życia, osobowość, wiara, religijność*, red. P. Socha, Kraków: UJ, s. 15–44.
- Socha P. (2014). *Przemiana duchowa jako kluczowe pojęcie psychologii rozwoju człowieka*, „Psychologia Rozwojowa”, t. 19, nr 3, s. 9–22.
- Straś-Romanowska M. (2011). *Życie duchowe człowieka – niewygodny temat psychologii*, [w:] *Na drogach i bezdrożach historii psychologii*, red. T. Rzepa, C.W. Domański, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 147–165.
- Straś-Romanowska M. (2016). *Podmiot osobowy w świecie współczesnym*, „Psychologia Rozwojowa”, t. 21, nr 2, s. 15–25.
- Stróżewski W. (1983). *Dialektyka twórczości*, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
- Suchodolski B. (1983). *Twórczość – rzeczywistość, nadzieje, wątpliwości*, [w:] tegoż, *Wychowanie i strategia życia*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Wojtyła K. (1960). *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Wojtyła K. (1969). *Osoba i czyn*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Wojtyła K. (1979). *Poezje i dramaty*, Kraków: Znak.
- Wojtyła K. (1999). *Renesansowy psalterz*, Kraków: Znak.
- Wojtyła K. (2000). *Rozważania o istocie człowieka*, Kraków: Znak.

- Wróblewska M. (2017). *Transgresje w biograficznych doświadczeniach wybitnych pedagogów – Marii Montessori i Janusza Korczaka*, „Podstawy Edukacji. Graniczność, Pogranicze, Transgresja”, t. 10, s. 13–32
- Wróblewska M. (2018). *Expanding the Boundaries of Self: Self-Realization, Transgression, and Creative Competence*, „Rocznik Teologii Katolickiej”, t. 17, nr 2, s. 163–174.
- Wróblewska M. (2019). *Człowiek – Sprawca transgresyjny. Podejście badawcze w aspekcie twórczym i biograficznym*, [w:] *W poszukiwaniu sensu istnienia od transgresji ku transcendencji?*, red. A. Ciężela, S. Jaronowska, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, s. 155–177.
- Znanięcka M. (2016). *Kategoria duchowości i jej wybrane parafrazy w pedagogice*, Gdańsk: Wydawnictwo UG.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Dr hab. Halina Monika Wróblewska, prof. UwB
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Nauk o Edukacji
e-mail: h.wroblewska@uwb.edu.pl